

DIMITRIJE BUŽAROVSKI

Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Fakultet muzičke umetnosti, Skopje, Makedonija

dbuzar@t.mk

 <https://orcid.org/0000-0001-7735-9423>

MILENA ĐURKOVIĆ-PANTELIĆ

Visoka škola strukovnih studija za vaspitače, Šabac, Srbija

milena.dj.p@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6735-0791>

TRENA JORDANOSKA

Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Fakultet muzičke umetnosti, Skopje, Makedonija

trenajordanoska@t.mk

 <https://orcid.org/0000-0002-9548-3919>

Refleksija društvenog i kulturnog okruženja u muzici za predstave pozorišta u Šapcu i Bitolju u periodu 1950–1990 godine

Reflection of the social and cultural environment in the incidental music
in Šabac and Bitola theaters from 1950 to 1990

Sažetak: Istraživanje o refleksiji društvenog i kulturnog okruženja u muzici za predstave koje su postavila pozorišta u Šapcu i Bitolju, dva grada u različitim republikama bivše SFRJ, polazi od pretpostavke da oba pozorišta povezuje više zajedničkih crta. Najpre ih ujedinjuje njihova geopolitička pozicija, jer oba grada predstavljaju tromeđu: Šabac je između Srbije, Bosne i Hrvatske, a Bitolj između Makedonije, Grčke i Albanije. Osim toga, Bitolj i Šabac su bili veoma važni kulturni i administrativni centri još u XIX veku. To su područja na kojima se ukrštaju orijentalni i okcidentalni kulturni idiomi, poznati su kao gradovi prvih klavira u Srbiji i Makedoniji, i u vreme SFRJ već imaju višedecenijsku pozorišnu tradiciju. Istraživanje se bazira i na pretpostavci da su na teritoriji bivše SFRJ postojali slični kulturni modeli kao rezultat društveno-političkog, ekonomskog, kulturnog i obrazovnog okruženja. Istraživanje je ograničeno na period 1950–1990. godine, da bi se ublažile direktne posledice Drugog svetskog rata kao i IB-a 1948, odnosno kada se uspostavio jedan stabilniji period koji se zaokružuje sa početkom raspada SFRJ, 1990. godine. U ovom periodu, u Šapcu su premijerno izvedene 284 pozorišne predstave, a u 103 je korišćena muzika (prema dostupnim informacijama za 59 predstava autorska, a za 44 predstave ilustracije), dok je u Bitolju premijerno odigrano 278 predstava i u 113 je korišćena muzika (21 put autorska, 92 puta ilustracije). Istraživanje polazi od repertoara (dramski pisci, predstave i režiseri), da bi se

suzilo i baziralo na upotrebu muzike u njemu. Pri tome, pretpostavka je da karakteristike upotrebljene muzike i posebno žanrovske i stilske preferencije režisera reflektuju društveno i kulturno okruženje SFRJ. Isto tako, u dizajniranju istraživanja pošli smo i od pretpostavke da su tehničko okruženje (koje je stajalo na raspolaganju režiseru i koje se značajno menjalo u toku četiri decenije), kao i ekonomsko okruženje (mogućnost da se angažuju kompozitori i ansamblji za izvođenje i snimanje muzike, ili se koriste muzički ilustratori), bitno uticali na nivo i dinamiku zastupljenosti muzike u analiziranom repertoaru.

Ključne reči: pozorišna muzika, SFRJ, okruženje, žanr, stil

Summary: The research on the reflection of the social and cultural environment in the music for plays set by the theaters in Šabac and Bitola, two cities in different republics of the former SFR Yugoslavia, is based on the assumption that both theaters have much in common: the geopolitical tripoint position of the cities (Šabac – Serbia, Bosnia, Croatia; Bitola – Macedonia, Greece, Albania), both cities were important cultural and administrative centers in the Balkans in the XIX century, those were the regions where Oriental and Occidental cultural idioms were crossed, apparently those were the cities with the first pianos in Serbia and Macedonia, and at the time of SFRY they already had almost century-old theater tradition. The research is based on the assumption that similar cultural models existed in the regions of the former SFRY as a result of the socio-political, economic, cultural and educational environment. The research is limited to the period 1950–1990 in order to mitigate the direct consequences of the World War Two, as well as IB 1948, i.e., to be established a more stable period, which is rounded off with the onset of the SFRY break-up in 1990. In this period, 284 theater performances were premiered in Šabac, 103 of which were plays with a use of music (59 with original music, 44 with adaptation of music), while 278 plays were premiered in Bitola, 113 of which music was used (21 with original music, 92 with adaptation of music). The research begins with the repertoire (playwrights, plays and directors) in order to focus on the use of music in the plays. In addition, the assumption is that the characteristics of the music used, and especially the genre and stylistic preferences of the director, reflect the social and cultural environment of the SFRY. Likewise, in the research design we also assumed that the technical environment (which was available to the director and which changed significantly over the course of four decades), as well as the economic environment (the ability to engage composers and ensembles for performing and recording music, vs someone who will only make adaptation of music to the play), significantly influenced the level and dynamics of the representation of music in the analyzed repertoire.

Based on the collected empirical data, analysis and comments, we could conclude that music for plays is a very important indicator regarding the social and cultural changes in SFRY. There is an evident parallelism between the activities of the theatres in Šabac and Bitola. This is confirmed by: the average number of plays, repertoire policy, and the number of plays with composed or adapted music. The data confirmed that there was a significant level of the cultural integration on SFRY territory and that the changes in the repertoire and the usage of music reflected the social, political and cultural changes both in and out of SFRY. This was particularly evident in the democratization processes after the 1970s which led to the opening towards the western cultural trends.

Keywords: theatre music, SFRY, environment, genre, style

Muzička kultura određenog političkog regiona oduvek je suptilno odražavala celokupno društveno i kulturno okruženje. Analiza upotrebe različitih žanrova, stilova, muzičkih oblika, harmonije, polifonije, instrumentacije i orkestracije veoma je zahvalna polazna tačka za postavljanje indikatora koji upućuju i prate promene na društvenom, političkom, ekonomskom i kulturnom planu.

Osnovno teorijsko i istraživačko pitanje koje postavlja ovaj rad odnosi se na nivo integrisanosti i unificiranosti kulturnog prostora u različitim sredinama bivše SFRJ, odnosno postojanje paralelizama programskih parametara vodećih kulturnih institucija iz tih sredina. Pri tome, imali smo u vidu da je bivša SFRJ bila veoma složen konglomerat različitih kulturnih modela, pre svega zbog različite istorijske pozadine. U drugoj polovini drugog milenijuma, na toj geografskoj teritoriji postojala su dva glavna diferencijalna modela orijentalne i okcidentalne kulture. Ipak, već sredinom XIX veka, povlačenjem Otomanske imperije, počinje proces 'vesternizacije' celog Balkana, što se dešavalo čak i u otomanskim provincijama zbog neminovne interakcije sa okolnim sredinama, i želje da se Otomanska imperija modernizuje, ujedno revitalizuje, i postane konkurentna vodećim evropskim državama iz tog perioda.

Imajući u vidu da bi jedan ovakav poduhvat imao dimenzije većeg multidisciplinarnog projekta, odlučili smo da istraživanje suzimo na mnogo manje područje koje bi, ipak, samo po sebi, bilo dovoljno indikativno i pružilo argumente za prihvatanje naše polazne teze o paralelizmu i unifikaciji kulturnog prostora bivše SFRJ. Prateći ovaj koncept, izabrali smo muziku za pozorišne predstave. Sa jedne strane ona odražava pozorišni repertoar, a sa druge, njena fragmentarnost omogućuje veće slobode u izboru muzičkog materijala i njegove obrade prema aspektima pomenutim na početku ovog rada.

Kao jedan od veoma popularnih kulturnih medija u bivšoj SFRJ, pozorište odražava i kretanja interesovanja i ukusa šire masovne publike, i time postaje još pogodnije za područje istraživanja našeg rada.

Sledeći korak dizajniranja istraživanja odnosio se na izbor gradova, odnosno pozorišta koja će biti predmet naše analize. Odlučili smo se za dva manja grada, a ne za kulturne metropole bivših jugoslovenskih republika da bismo pojačali efekat lokalnog okruženja. Razlozi za izbor pozorišta iz Šapca i Bitolja argumentovani su komparacijom društvenih i kulturnih dešavanja: geopolitička pozicija tromeđa, važni kulturni i administrativni centri, područja u kojima se ukrštaju orijentalni i okcidentalni kulturni idiomi, gradovi prvih klavira, višedecenijska pozorišna tradicija.

I pored toga što iz istorijskih razloga 'vesternizacija' kulturnog prostora Šapca počinje nekoliko decenija ranije, između dva svetska rata potpuna homogenizacija obe sredine nastaje, pre svega, kao rezultat formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i kasnije Kraljevine Jugoslavije.

Homogenizacija prostora je evidentna i u arhitekturi, odnosno oblikovanju prostora, jer oba objekta, posebno stara pozorišta u Šapcu i Bitolju, imaju veoma sličan dizajn.

Kraća istorija gradova i pozorišta

Šabac je grad koji se nalazi u zapadnoj Srbiji na desnoj obali reke Save. Središte je Mačve, plodne ravnice koja se prostire od Šapca do reke Drine. Postanak imena Šabac tumači se vezom sa Savom: Sava – Savac – Šabac¹. Tokom srednjeg veka na mestu grada postojalo je naselje Zaslun do 1470. godine, kada Turci podižu tvrđavu oko koje počinje da nastaje grad nazvan Bejerdelen². Veći istorijski značaj za Srbe Šabac dobija sa izbijanjem Prvog srpskog ustanka 1804. godine, a zamah u razvoju grada nastaje po završetku Drugog srpskog ustanka. Grad se kulturno uzdiže u periodu vladavine prosvetnog obor-kneza Jevrema Obrenovića (1816–1831), koji je „od nekadašnje turske kasabe, stvorio [...] varoš po ‘evropejskom’ ukusu [...] i ona je za vreme njegovog boravka doživela svoje ‘zlatno doba’³. „Prvi put se u Šapcu umesto tradicionalnih gusala ili frule mogao čuti zvuk klavira, a umesto pendžerli hartije ugledati prozorsko staklo, ili provozati fijakerom koji je mamio uzdahe šabačke gospode“⁴. „Mnoge novine, počev od prvog kreveta ili klavira, pa do prve apoteke i bolnice, prve stajace vojske i vojne muzike, ulazile su prvo u Šabac, a tek zatim u Milošev Kragujevac, ili Beograd“⁵. U vreme njegove vladavine nastale su prve u Srbiji: okružna i varoška bolnica i apoteka (1826), osnovna škola (1826) i „Glavna škola“, odnosno gimnazija (1837). Prve pozorišne predstave daju se 1840. godine i osniva se muzičko društvo. Drugu polovinu XIX veka u razvoju Šapca obeležio je njegov veoma ubrzani trgovinski, industrijski i tradicionalno poljoprivredni razvoj, zbog čega je poneo naziv „Mali Pariz“. Na razmeđi vekova Šabac dostiže svoj puni prosperitet⁶.

¹ Enciklopedija Jugoslavije. Sv. 8. Zagreb 1971, str. 228.

² GRAD ŠABAC: *Istorija grada*. „Grad Šabac“, pristupljeno 4.01.2019. <http://sabac.rs/o-sapcu/istorija-grada.html>

³ RTS: *Sećanje na Jevrema i šabačko „zlatno doba“*, „Radio-televizija Srbije“, 15.02.2016, Pristupljeno 4.01.2019. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/srbija-danas/2210857/secanje-na-jevrema-i-sabacko-zlatno-doba.html>. Cf. J. VUJIĆ: *Putešestvije po Srbiji*. Beograd, Srpska književna zadruga, 1902, str. 94.

⁴ Grad Šabac: *Istorija grada*. „Grad Šabac“...

⁵ O. MARKOVIĆ (red.): *150 godina pozorišta u Šapcu, 1840–1990*. Šabac, Narodno pozorište „Ljubiša Jovanović“, Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 1990, str. 3.

⁶ Ibidem.

Bitolj (mak. Битола) je grad u jugozapadnom delu Republike Makedonije. Grad je oduvek bio tržišni, administrativni, vojni i kulturni centar. U neposrednom okruženju Bitolja nalaze se ostaci antičkog grada Heraclea Lyncestis, koji je svoj najveći kulturni i arhitektonski uspon doživeo u V i VI veku. U rimskom periodu Heraclea je značajni centar koji se nalazio na veoma važnom rimskom putu Via Egnatia. Arheološki lokalitet uključuje i amfiteatar. Grčko ime Μοναστήρι, turski *Manastır*, odnosi se na veliki broj crkava i manastira u okolini tokom srednjeg veka. Za vreme Osmanske vladavine bio je glavni administrativni centar Manastirskog Vilajeta. Evropski konzulati početkom XX veka doprineli su uvođenju okcidentalnih kulturnih modela u gradu. „Bitola je bila poslednja stanica na Zapadu, oaza Orijenta. Bilo je 8 konzula u gradu i raskrsnica između Istoka i Zapada. To je zlatno vreme bitoljske čaršije”⁷. Danas se govori da je već krajem XIX veka grad bio poznat kao „Grad konzula”, a i da je već tada poneo naziv „Grad klavira”. Za sada nismo naišli na materijalne dokaze o tome kada su prvi klavijaturni instrumenti (odnosno harmonski, koji mogu da sviraju homofoniju i polifoniju) doneti u Bitolj⁸.

U istom smislu pratimo i istorijat pozorišta u obe sredine. Zasluge za osnivanje prvog diletantskog pozorišta u Šapcu i za još jedno „šabačko preticanje Beograda”⁹ pripadaju Damjanu Marinkoviću. Prva pozorišna predstava u Šapcu odigrana je uoči Božića 1840. godine i to teatralna igra *Svetislav i Mileva* Jovana Sterije Popovića. Pozorišni život u Šapcu kontinuirano se odvijao i u drugoj polovini XIX veka, u nizu pokušaja da se u Šapcu osnuje stalno pozorište¹⁰.

Prvo profesionalno Šabačko pozorište osnovano je 1906. godine, a prva predstava *Todor od Stalaća* Miloša Cvetića izvedena je 2. februara 1906. go-

⁷ D. HRISTOV: *Razvitokot na teatarskiot život vo Bitola od 1897–1944*. U: 60 godini Narodn teatar Bitola. I. IVANOVSKI. Bitola, Narodn teatar, 2004, str. 262.

⁸ T. JORDANOSKA: *The Shift in the Idioms of Macedonian Music Culture during the Balkan Wars and World War I*. U: *Prvi svjetski rat (1914.–1918.) i glazba – skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji / The Great War (1914–1918) and music – compositional strategies, performing practices, and social impacts*, (Serija Muzikološki zbornici / Series Musicological proceedings, br. 21). Ur. S. TUKŠAR, M. JURIC JANJIK. Zagreb 2019, str. 113–136.

⁹ S. ŠUMAREVIĆ: *Pozorište kod Srba*. Beograd, Luča, biblioteka Zadruga profesorskog društva, 1939, str. 179.

¹⁰ Ovo je jedan od tih pokušaja: „Kada se 1873. Narodno pozorište iz Beograda zatvorilo zbog finansijskog deficita, većina glumaca predvođena glumačkim prvacima, spas je pronašla kod Šapčana, koji su ih sa oduševljenjem dočekali. Opština podiže arenu sa velikom pozornicom u kafani „Kod Kasine”, osniva pozorišni odbor, i donosi odluku o formiranju Gradskog šabačkog pozorišta. Međutim, naredne, 1874. godine, beogradsko glumište se vraća u obnovljeno Narodno pozorište u Beogradu, čime Šabac gubi svoje voljeno pozorište.” O. MARKOVIĆ: *150 godina pozorišta u Šapcu...*, str. 6.

dine. Predstave su igrane u Velikoj kasini, ali već u decembru 1907. godine, pozorište obustavlja rad¹¹. Dva pozorišta koja su obeležila period između dva rata bila su: Podrinjsko povlašćeno pozorište i Pozorišni odsek šabačke gimnazije nazvan po Dobrici Milutinoviću (osnovan 1923.). Iz redova ove đačke družine izašli su mnogi dramski i operski umetnici, a među njima i prvak jugoslovenskog glumišta, Ljubiša Jovanović (1908–1971), čije ime je nosilo današnje Šabačko pozorište¹². Period između dva rata doprineo je osnivanju brojnih pozorišnih odseka. Tako je Šabačko pevačko društvo „Zanatlija” osnovalo Diletantsku pozorišnu sekciju 1929. godine. Društvo dobija svoj Zanatski dom 1932. godine, a u tu istu zgradu će se posle oslobođenja, a po svom osnivanju, useliti Narodno pozorište. Šabac je oslobođen 23. oktobra 1944. a već 1. novembra doneta je odluka da se osnuje Podrinjsko narodno pozorište „Janko Veselinović”. Premijera predstave *Noćna smotra* sovjetskog pisca Vasilija Vasiljeviča Škvarkina izvedena je 14. decembra 1944. godine, a afirmaciji novog pozorišta doprineli su svojim gostovanjima Ljubiša Jovanović i Dobrica Milutinović. Teatar je u sledećim decenijama stvorio bogat i raznovrstan repertoar u dobrim režijama i odnegovao čitav niz glumaca koji su brojnim predstavama i manifestacijama doprineli kulturnom obožavanju grada. Pozorište je nekoliko puta menjalo ime, da bi 2003. godine vratilo naziv iz 1906. godine – Šabačko pozorište. Šabačko pozorište danas živi i radi u zgradi Zanatskog doma iz 1932. godine, u samom centru grada. Godišnje pripremi 5–8 premijera i prikaže oko 200 predstava na svojim scenama i oko 50 na gostovanjima. Rad se odvija paralelno na tri scene: Velikoj sceni „Ljubiša Jovanović” – naziv nosi od 2014. godine i ima 258 mesta u parteru i 90 na balkonu, Maloj sceni Dr „Branivoj Đorđević” (100 mesta) i Dečjoj sceni¹³. Veliki jugoslovenski festival „Svečanosti Ljubiše Jovanovića”, nastao je 1981. godine, kao oda šabačkom glumačkom doajenu. Festival je trajao sve do 2002. godine, kada je ugašen. Godine 2016. u Šapcu je započeo novi Teatarski festival „Pozorišno proleće”, kao svojevrsni nastavak jugoslovenskog festivala „Ljubiša Jovanović”.

Godine 1897. progresivni bitoljski valija Abdul Kerim-Paša inicirao je gradnju pozorišta u centru grada, u glavnoj ulici „Hamidiye Caddesi” (мак. Широко сокак)¹⁴, na mestu gde je bilo tursko groblje, što je naišlo na bojkot

¹¹ Z. KARAJIĆ (ur.): *Šabačko pozorište u jubilejima*. Spomenica 1806, 1906, 2006. Šabac, Šabačko pozorište, 2006. str. 33.

¹² O. MARKOVIĆ: *150 godina pozorišta u Šapcu...* Do 2002. godine pozorište se zvalo „Ljubiša Jovanović”, a od 2014. godine tako se zove Velika scena ovog pozorišta.

¹³ Šabačko pozorište: *O pozorištu*. „Šabačko pozorište”, http://www.sabackopozoriste.rs/o_pozoristu.php?strana=o_pozoristu&pismo=lat, [Pristup: 4.01.2019].

¹⁴ „U toku jedne noći, turska policija, prema naređenju valije, je dovela sve zatvorenike sa zadatkom da do jutra poravnaju teren, odnosno da bude kao ‘tapsija.’” D. HRISTOV: *Razvitokot na teatarskiot život vo Bitola*. U: *60 godini Narodni teatar Bitola...*

turskog stanovništva. I pored toga što objekat nije bio kompletno završen¹⁵ u njemu su se održavale prve predstave. Prema režiseru Dimitru Hristovu, „predstave koje su postavljene bile su veoma različite od našeg pojma pozorišnih predstava. [...] Prikazivane su jednočinke, sa veoma malim tekstom, više sa mimikom, ritmom i pokretima“¹⁶. Prema teatrologu Risti Stefanovskom, ne postoje konkretni istorijski podaci da su u periodu od 1905. do propasti Osmanlijske imperije 1912. godine u ovom objektu igrane pozorišne predstave. Scena je bila korišćena za „kafe-šantan, damen kapele, putujuće mađioničare, *teatar čardasu*, fiskulturce, atlete, dizače tegova i za verske rituale derviša“¹⁷. Paralelno, interesovanje publike za pozorišne predstave uslovalo je pojavu čak četiri pozorišna prostora u toku 1910. godine¹⁸. Pored gostovanja bugarskih i srpskih trupa posle Mladoturske revolucije 1908. godini¹⁹ u ovom periodu svoj rad je počela i družina Mihajla Laze-Čiče²⁰. Balkanski ratovi su prekinuli pozorišne aktivnosti, da bi 1912. posle požara ostali samo zidovi Bitoljskog pozorišta. Za vreme Prvog svetskog rata na periferiji grada bugarski i francuski garnizoni organizovali su ratna pozorišta, dok su Bugari u gradu organizovali baletsku školu, besede, čitanje poezije. Obnovljeno je društvo *Pelisterski junak*, a u gradskom pozorištu je nastupala vojna trupa sa dramama i komedijama Svetoslava Dobрева, autora teksta *Kada smo ispekli i pojeli Anglofrancuzina*²¹.

U sledećoj fazi razvitka profesionalne pozorišne delatnosti u Bitolju, 1918–1929, sa promenljivim rezultatima²² ponovo je radilo srpsko Gradsko

¹⁵ Bitoljsko pozorište je u celosti završeno u 1905. godini. BITOLA: *Bitola, včera, denes i utre, foto-monografija*. Skopje, Naša knjiga, 1969, str. 64.

¹⁶ D. HRISTOV: *Razvitokot na teatarskiot život vo Bitola*. U: *60 godini Naroden teatar Bitola...*

¹⁷ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola*, letopis Angelina Ljakovska. Bitola, Naroden teatar, 1994, str. 11.

¹⁸ To su bili: profesionalno gradsko pozorište u prvom objektu, drugo pod nazivom „Teatar“ u zgradi današnje uprave Narodnih imota, treće u „Grand Hotelu“, buduća ulica „Ivan Milutinović“, a tokom letnjeg perioda, na Tumbi Kafe, gde su nastupale pozorišne trupe sa svih strana Imperije. D. HRISTOV: *Razvitokot na teatarskiot život vo Bitola*. U: *60 godini Naroden teatar Bitola...*

¹⁹ Ibidem, str. 14–25.

²⁰ Putujuće pozorište Mihaila Lazića Mlađeg, družina „Toša Jovanović“, osnovano 1907. Ova družina tokom rata nastupa u Solunu i Vodenu za srpsku vojsku, a posle oslobođenja se vraća u Bitolj gde nastavlja rad do 1923. godine. A. MILOŠEVIĆ: *Putujuća pozorišta u Srbiji od druge polovine XIX veka do 1945*. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2014, s. 50. Cf. B.S. STOJKOVIĆ: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)* 3. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2016, str. 18–20.

²¹ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 60.

²² Uzroci i razlozi su... nedovoljna subvencija, ponekad nevešto upravljanje ustanovom, često improvizovana repertoarska politika i povremeno opadanje posete. B. S. STOJKOVIĆ: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)* 3. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2016, str. 18–20.

pozorište. Objekat je dobio oblik pravog pozorišta, sa ložama, balkonima i pregradama između njih²³ i sa stalnim plaćenim ansamblom srpskih glumaca. Upotreba pozorišta u političke svrhe je evidentna u prepisci²⁴ između Mihajla Lazića i Branislava Nušića, osnivača i upravitelja Narodnog pozorišta u Skoplju²⁵. Sledeći upravitelj Skopskog pozorišta zalagao se za osnivanje filijale u Bitolju kao protivteža grčkim pozorištima, koja su u to vreme takođe nastupala u Bitolju²⁶.

Repertoar²⁷ izvođen u ovom periodu bio je dominantno nacionalno-istorijski, sa folklornim, bitovim i zabavnim temama, i muzikom kao veoma

---

ković: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)* 4. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2017, str. 149.

²³ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 12.

²⁴ U pismu Mihajla Lazića do vojnih vlasti (Komandanta Bitoljske divizione oblasti) iz 1919. u kojem između ostalog piše: „...ovo pozorište je u ovom kraju potrebno više od bilo kada, imajući u vidu da je Bitolj još cilj i želja bugarske i grčke propagande... U novinama sam pročitao o odluci za podizanje pozorišta u Skoplju... da li je u ovim odlučujućim trenucima za naše nacionalno pitanje, više potreban kulturni rad u Skoplju ili u Bitolju?! I sami Bugari su priznali Skoplje u dogovoru iz 1912. godine kao srpsko mesto! [...] Dok se Skopskom pozorištu daju velike dotacije, Bitoljsko je pre smrti... Velika pomoć Skopskom pozorištu će ubrzati propast Bitoljskog, još više što uprava Skopskog Pozorišta uključuje i glumce iz Bitolja, nudeći im velike plate, još veće dnevnice i oslobođenje od vojne obaveze... To što se Pozorište u Bitolju samo održavalo, pre svega treba da se zahvali obimnoj pomoći saveznika...”. U odgovoru Nušić kritikuje pozorište Lazića da je „putujuće privatno a ne državno pozorište” i sa ironijom komentariše Lazićevo stanoviše da li je značajniji Bitolj ili Skoplje i gde treba da se koncentriše kulturni rad i „ako on smatra da je pozvan da otvori oči drugima... nek podnese elaborat do kraljevske vlade.” Nušić kritikuje Lazića da je u 1915. zbog blizine grčke granice, bio jedini od svih srpskih upravitelja koji je spasio svoj život i život članova njegovog pozorišta uključujući i sve što su posedovali i čak zbog predusretljivosti vojnih vlasti, bili oslobođeni od vojnih obaveza. U isto vreme članovi Skopskog pozorišta su bili na frontu, ginuli, bili ranjavani i ostali bez ičega. A što se tiče preuzimanja glumaca, to je radilo i Beogradsko pozorište preuzimajući glumce iz Skoplja. Ibidem, str. 27–28.

²⁵ B. S. STOJKOVIĆ: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)* 2. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2013, str. 650. Cf. A. KAČEVA, S. HRISTOVA, T. GJORGIOVSKA: *Životot vo Skopje 1918–1941*. Skopje, Muzej na Grad Skopje, 2002, str. 205.

²⁶ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 28.

²⁷ J. Veselinović – *Đido*, B. Stanković – *Koštana*, R. J. Ćosić i S. Đorđević – *Zulumčar*, M. Ogrizović – *Hasanaginica*, M. Glišić – *Obmana*, S. Popović – *Džandrljivi muž*, Lj. Petrović – *Momina zakletva*, J. Stojanović – *Potera*, S. Leskošek – *Seoski momčak*, P. Petrović – *Furtana*, S. Sremac – *Zona Zamfirova* i *Ivkova slava*, J. Veselinović – *Hajduk Stanko*, P. Kočić – *Jazavac pred sudom*, a od stranih autora A. Strindberg – *Otac*. D. Hristov: *Razvitokot na teatarskiot život vo Bitola*. U: *60 godini Naroden teatar Bitola...*, str. 263. H. Ibzen – *Heda Gabler*, A. Strindberg – *Oro mrtvoh*. R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 31.

značajnom komponentom. *Đido* J. Veselinovića, *Koštana* B. Stankovića i *Zona Zamfirova* S. Sremca, kao i dela makedonskih autora V. Iljoskog – *Lenče Kumarnovče* i A. Panova – *Pečalbari*²⁸, uobičajeno su izvođena pod naslovima *komadi iz narodnog života sa pevanjem i igranjem*. Deo ovog repertoara u nacionalno-romantičarskom duhu podjednako se održava i u sledećem periodu SFRJ. Između ostalog, dvadesetih godina postavljene su *Karmen* i *Toska* kao drame sa pevanjem²⁹ sa *glumcima-pevačima*³⁰. Stefanovski konstatuje: „[...] i pored nepostojanja opere, građani Bitolja su opere gledali kao drame”³¹. Na isti način je bila predstavljena i melodrama sa muzikom *Stari kaplar* od Zajca, *Ciganin* Sigligetija, dok je Šekspirov *San letnje noći* bio izveden sa muzikom Mendelzona i pozorišnim dirigentom Albertom Hrašecom³².

Izgradnja novog objekta Oblasnog narodnog pozorišta u Bitolju na mestu turskog pozorišta stradalog u požaru 1926. godine, bila je redovno praćena u pozorišnom časopisu *Comoedia*³³. tekstovima obojenim lokalnim pozorišnim i muzičkim mitovima i fikcijama³⁴. „Veliki kulturni događaj bio je podizanje pozorišne zgrade, koju je 23. IV 1926. godine otvorilo Narodno pozorište iz Skoplja izvođenjem komada *Smrt Uroša V* Stefana Stefanovića u preradi Riste Odavića i uspejoj režiji Aleksandra Vereščagina”³⁵. Muziku u predstavi izvodio je orkestar predvođen kapelnikom vojne muzike Lj. Bošnjakovićem³⁶. *Đido* je bila prva predstava postavljena od samog Bitoljskog ansambla u režiji Radivoja Dinulovića³⁷. Skopsko pozorište³⁸ tokom svojih gostovanja takođe je prikazivalo komade sa pevanjem i sviranjem, kao i opere *Gejša* Sidnija Džona, Ofenbahovu *Lepu Helenu*, Herveovu *Mamzel Nituš*, Sarduoovu *Tosku* itd³⁹.

Pozorišna zgrada omogućila je i gostovanje više putujućih pozorišnih trupa, delovanje Timočkog državnog povlašćenog pozorišta (predvođeno Nikolom Joksimovićem, koje je u periodu 1929–1931. odigralo više od 100

²⁸ A. KAČEVA, S. HRISTOVA, T. GJORGJIOVSKA: *Životot vo Skopje...*, str. 209.

²⁹ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 33.

³⁰ B.S. STOJKOVIĆ: *Istorija srpskog pozorišta 2...*, str. 490.

³¹ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 34.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, str. 33.

³⁴ „Tu gde su igrali Sara, Režan, Mune-Sili, Salvini i drugi velikani Francije i Italije, gde se pevala melodiozna italijanska opera i klasični Wagner...” Ibidem, str. 35.

³⁵ B.S. STOJKOVIĆ: *Istorija srpskog pozorišta 4...*, str. 150.

³⁶ R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 36.

³⁷ Ibidem, str. 35.

³⁸ Period 1926–1928. je označen kao pokušaj da se napravi Skopljansko-bitoljsko narodno pozorište. Ipak on je prekinut u trenutku kada je bila obnovljena u požaru stradala zgrada Skopskog pozorišta. Ibidem, str. 36.

³⁹ Ibidem, str. 45–47.

predstava) i redovna gostovanja Skopskog pozorišta „Kralj Aleksandar I“. Poslednje predstave odigrane su pre početka Drugog svetskog rata: Krležina drama *U logoru*, *Otmeno društvo* Lj. Bobića, *Koštana* B. Stankovića i *Pečalbari* A. Panova. Između dva svetska rata, u Bitolju su amaterske predstave i opere uz klavirsku pratnju bile organizovane u Bitoljskoj trgovačkoj gimnaziji, u Francuskom liceju i Jevrejskom društvu. Za vreme Drugog svetskog rata, organizovane po školama radile su bugarske pozorišne trupe, a od 1943. formiralo se i Bitoljsko oblasno pozorište kojim je rukovodio Živko Odžakov. Pozorište je izvodilo dela Nikodemija i Lašeka, kao i bugarskih autora Jovkova, Poljanova i Ikonomova, a nedeljom su bili organizovani matinei sa humorom i pevanjem. U isto vreme antifašistički i partizanski pokret je u toku mitinga organizovao jednočinke (aktovke) sa propagandnim karakterom, i mešovite priredbe sa obaveznim muzičkim tačkama, pevanje revolucionarnih i narodnih pesama, i čak izvođenje operete *Zatvorenik* sa solistima i dvojnim oktetom brigade⁴⁰.

Bitoljsko pozorište slavi 14. novembar 1944. godine kao dan osnivanja Narodnog pozorišta, kada je izvedena jednočinka *Petoimeni Gjore* Vlade Maleskog u organizaciji AGITPROP-a Vojne oblasti Bitolja. Grupa glumaca postavljala je i jednočinke *agitke*, na primer, *Hitler vo agonija*, *Sa krv vo sloboda*, *Solidarnost*, kao i Nušićeve komedije *Analfabeta* i *Muha*. U ovoj prvoj etapi pozorišta preovlađivali su domaći tekstovi: Krle, Cankar, Panov, Iljoski, Pavlovski, Nušić, kao i sovjetski dramaturzi i pisci: Gorki, Mas i Červinski, Korneičuk, Škvarkin, Kataev i Aleksandar S. Puškin. Godine 1980. stari objekat je srušen uz prateće kontraverze⁴¹ i na njegovom mestu je izgrađen novi, tehnološki i funkcionalno na mnogo višem nivou.

U periodu SFRJ-a, koji je u fokusu našeg teorijskog interesovanja, Bitoljsko pozorište ostvaruje afirmaciju u jednom širem jugoslovenskom kontekstu posle 1970-ih godina, gostovanjem na jugoslovenskim pozorišnim manifestacijama: Sterijino pozorje, Festival malih i eksperimentalnih scena Jugoslavije, Dubrovačke ljetne igre, Jugoslavenski festival djeteta (Šibenik), Dani satire (Zagreb), BITEF, Slavija, Festival alternativnog teatra itd.⁴². Prvo gostovanje jugoslovenskih pozorišta na bitoljskoj sceni je u sezoni 1958/59. sa Zagrebačkim dramskim kazalištem. Slede beogradska pozorišta: Beogradsko gradsko pozorište, Jugoslovensko dramsko pozorište, Pozorište „Boško Buha“⁴³, i tada počinje saradnja i sa pozorištem u Šapcu, 24. oktobra 1977.

⁴⁰ Ibidem, str. 65.

⁴¹ Stefanovski piše: Kakva koincidencija! Rušenje Teatra u 1980. godini vlast Bitolja izvodi tokom noći, plašeci se od gneva građana za zločin koji su uradili. R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola...*, str. 11.

⁴² Ibidem, str. 216.

⁴³ I. IVANOVSKI: *60 godini Naroden teatar Bitola*. Bitola, Naroden teatar, 2004, str. 209.

godine izvođenjem predstave *Svadbata na Mara* Vladimira Kostova⁴⁴. Interesantno je gostovanje pozorišta „Stanislav Vispanski“ iz Katovica (Teatr Śląski im. Stanisława Wyspiańskiego w Katowicach), sa predstavom Nemci (*Niemcy*) Leona Kručkovskoga (Leon Kruczkowski), krajem 1968. godine⁴⁵.

Sakupljanje podataka

Sakupljanje podataka bilo je organizovano prema predmetnim i metodološkim okvirima našeg istraživanja. Iz prethodnog teksta vidi se da smo prikazali istoriju oba pozorišta do perioda koji je u centru našeg interesovanja, odnosno 1950–1990. godine, ali više kroz prizmu razumevanja i tumačenja događaja koji su sledili, bez namere da se razrade detalji. Kao što stoji i u naslovu istraživanja, ograničili smo se na period 1950–1990. godine da bi se ublažile direktne posledice Drugog svetskog rata, kao i IB-a 1948. godine, odnosno baziramo se na vremenu u kom se uspostavio jedan stabilniji period, koji se zaokružuje sa početkom raspada SFRJ 1990. godine.

U ovim okvirima pristupili smo sakupljanju podataka o pozorišnim predstavama koje su odigrane u tom periodu i postavili 11 indikativnih odrednica: *Naslov predstave (Title)*⁴⁶, *Autor (Author)* – polje se odnosi na ime dramskog pisca, *Pozorište (Theater)* – u polje su unete dve kategorije: Narodni teatar Bitola (NTB) i Šabačko pozorište (ŠP), *Premijerno izvođenje (First performance)* – tačan datum, *Godina (Year)* – uneta je samo godina premijernog izvođenja zbog obrade, *Režiser (Director)*, *Upotreba muzike (Use of music)* – evidencija prisustva muzike u predstavi, bez obzira na njenu funkciju, *Kompozitor (Composer)* – autor originalne muzike; za ovo polje i sledeća polja uneti su podaci tamo gde su postojali, *Muzički ilustrator (Adapted by)* – koji je koristio gotovu muziku, *Koreografija (Choreography)* – podaci o koreografima i plesačima, i *Izvođači (Performers)* – podaci o muzičarima. Digitalna baza sa podacima sadrži još dva uobičajena polja: redni broj predstave i primedbe.

Kao što smo očekivali, pri sakupljanju podataka naišli smo na poteškoće, uglavnom zbog nedostatka određenih podataka. Nekoliko monografija i ka-

⁴⁴ Ibidem, str. 202.

⁴⁵ Ibidem, str. 212.

⁴⁶ Naslovi su dati onako kako su bili upisani u jubilarnim katalogima pozorišta, odnosno nisu vršene intervencije u prevodu naslova. Ovo se odnosi i na sva sledeća polja u koja se upisuju imena. Upisivanje originalnog naslova i imena zahteva duži rad na sakupljanju originalnih tekstova dramskih dela. Isto tako, polje se odnosi na premijerno izvođenje/postavljanje predstave u datoj godini. Imena polja su prevedena na engleski, a svi nazivi su upisani latiničnim fontovima, odnosno urađena je transliteracija ćiriličnih slova.

taloga koji postoje za Bitoljsko pozorište⁴⁷ olakšali su ovu fazu istraživanja, što nije bio slučaj sa Šabačkim pozorištem o kojem su objavljene samo dve monografije,⁴⁸ tako da smo koristili i drugu arhivsku građu⁴⁹ kao i novinske članke.

Jedan od najozbiljnijih problema sa kojim smo se suočili tokom sakupljanja podataka je nepostojanje snimljenog materijala sa muzikom koja je bila korišćena u analiziranom repertoaru. Preslušavanje muzike bilo bi jedini realni reper za dalju kategorizaciju prema našim kriterijumima. Adekvatno uslovima, naše unošenje podataka u polja o muzici bilo je zasnovano na podacima iz plakata, programa i ostalih tekstualnih materijala. Nažalost, odsustvo unificiranog pristupa određenja autorstva muzike u ovim izvorima direktno ugrožava preciznost podataka, posebno kada treba odrediti da li se radi o autorskoj muzici, ili se radi o muzičkoj ilustraciji. U ovakvim okolnostima naš postupak je više rekonstrukcija veoma širokog dijapazona termina koji su korišćeni za muzički deo ovih predstava (*muzika, kompozitor, muzička ilustracija, izbor muzike, muzički aranžman, muzičko oblikovanje, muzički saradnik*), što sa druge strane odražava pristup pozorišta prema ovom segmentu njihovih predstava.

Od posebne važnosti je svakako da li je muzika bila zvučna kulisa, ili deo same radnje, posebno u periodu kada nije postojao adekvatni hardver i nosači (ozvučenje, magnetofoni, trake itd.). Nepostojanje sistemskog arhiviranja aktivnosti pozorišta (posebno malih) u sakupljanju artefakata (u našem slučaju snimci, partiture i drugi notni materijal) kao i sekundarnih podataka, posebno je izražen na prelazu iz analogne u digitalnu tehnologiju za reprodukciju zvuka, koji se desio tokom 1990-ih godina. Tada je izgubljen, a možda i uništen veći deo traka koje su se nalazile na analognim nosačima.

Ovo se još više odnosi na izvođače, bez obzira da li se radi o snimljenoj ili živoj muzici, koji veoma često nisu uopšte navedeni. Međutim, postoje

⁴⁷ D. HRISTOV: *20 godini Narodni teatar – Bitola 1944–1964*. Bitola, Narodni teatar, 1964.
I. IVANOVSKI: *(40 godini) Narodni teatar Bitola 1944–1984*. Bitola, Narodni teatar, 1984.
NARODNI TEATAR BITOLA. *(45 godini) Narodni teatar Bitola 1944–1989*. Bitola, Narodni teatar, 1989.

R. STEFANOVSKI: *Od Heraklea do Narodni teatar Bitola...*

A. LJAKOVSKA, Lj. GJORGJEVSKI (ur.): *50 godini Narodni teatar – Bitola*. Bitola, Narodni teatar, 1994.

A. LJAKOVSKA (ur.): *55 godini Narodni teatar Bitola*. Bitola, Narodni teatar, 1999.

I. IVANOVSKI: *60 godini Narodni teatar Bitola...*

NARODNI TEATAR BITOLA. *65 godini Narodni teatar Bitola (2004–2009)*. Bitola, Narodni teatar, 2009.

⁴⁸ O. MARKOVIĆ: *150 godina pozorišta u Šapcu...*Z. KARAJIĆ: *Šabačko pozorište u jubilejima...*

⁴⁹ Arhiv Srbije 1841.

i druge situacije. Za predstavu *Svečana večera u pogrebnom poduzeću* Iva Brešana iz 1979. godine (u režiji Vladimira Milčina, NTB), navedeni su limeni duvači, ali zato nema informacija o autorstvu muzike. I za predstavu *Nečista krv* Bore Stankovića iz 1971. godine (u režiji D. Dobrovića, NTB) postoji fotografija sa muzičarima, ali opet nema podataka o autorstvu muzike.

Osnovna karakteristika pozorišne muzike – *fragmentarnost* – omogućava autorima improvizacije tokom snimanja, korišćenje nepotpunih partitura ili potpuno odsustvo partitura. Pojava digitalne tehnologije i posebno MIDI sekvencera polovinom 1980-ih, još više doprinosi ukidanju partitura u procesu pripreme muzike za predstave.

Analiza podataka

Naše istraživanje o refleksiji društvenog i kulturnog okruženja u muzici za predstave pozorišta u Šapcu i Bitolju u periodu 1950–1990. godine, dominantno koristi kvantitativne metode. U tom smislu već analiza distribucije pojedinačnih polja odražava kretanje repertoara i muzičkih podloga, kao glavne indikatore našeg istraživačkog problema.

Pretpostavke o sličnostima, odnosno paralelizmu delovanja oba pozorišta, argumentuje bezmalo identičan broj predstava odigranih u ovom periodu: 284 u Šabačkom pozorištu i 278 u Bitoljskom pozorištu. Pored paralelizma u broju odigranih predstava, veoma indikativan je i ukupan broj predstava sa muzikom: 103 u Šabačkom pozorištu (36.3%), odnosno 113 (40.6%) u Bitoljskom pozorištu. Da bismo dobili precizniju sliku, podatke o odigranim predstavama i upotrebi muzike u njima, grupisali smo po decenijama (Tabela 1). Pošto je za nas od veće važnosti da uporedimo procenete odigranih predstava sa muzikom prema ukupnom broju predstava u određenoj deceniji (npr. 4 predstave sa muzikom je 4.8% od ukupno 84 odigrane predstave u Šabačkom pozorištu tokom 1950-ih); *upotreba muzike* (♫) i procenti označeni asteriskom (*) odnose se na procenat odigranih predstava u datoj deceniji.

Tabela 1. Frekvencija i procenti predstava i upotrebe muzike po decenijama

Decenije	Šabačko pozorište				Naroden teatar Bitola			
	<i>f</i>	%	<i>f</i> ♫	%*	<i>f</i>	%	<i>f</i> ♫	%*
1950-ih	84	29.6	4	4.8	73	26.3	15	20.5
1960-ih	72	25.4	17	23.6	82	29.5	22	26.8
1970-ih	67	23.6	44	65.7	59	21.2	23	39.0
1980-ih i 1990.	61	21.5	38	62.3	64	23.0	53	82.8
Ukupno	284	100.0	103	36.3	278	100.0	113	40.6

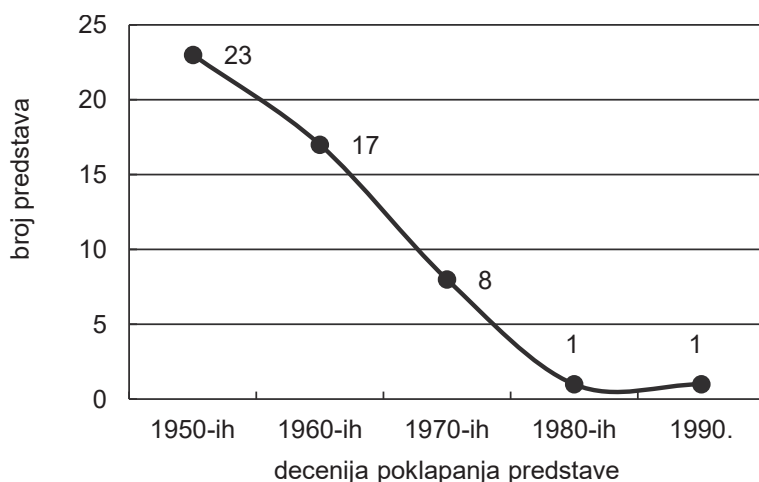
* % u datoj deceniji

Iz priložene Tabele 1, indikativan je porast predstava sa upotrebom muzike u Šabačkom pozorištu u 1970-im i 1980-im (od 4.8% tokom 1950-ih, na 65.7%, odnosno 62.3%), a još indikativnija je promena od 20.5% iz 1950-ih u 82.8% u 1980-im u Bitoljskom pozorištu. Ovi rezultati u potpunosti odgovaraju našoj tezi o uslovljenosti upotrebe muzike od tehničkog i ekonomskog okruženja. Tokom 1950-ih i 1960-ih manja pozorišta iz finansijskih razloga nisu mogla da nabave adekvatnu tehniku za korišćenje snimljenih muzičkih materijala. Uz to, snimanje je po sebi bilo veoma skupo, tako da je primenjena muzika korišćena uglavnom za filmske projekte. Muzički studiji za snimanje bili su koncentrisani isključivo u glavnim kulturnim centrima, gde su se nalazili i veći izvođački ansambli. Do pojave elektroakustičke opreme režiserima je na raspolaganju stajala opcija da koriste živu muziku (izvođače). Međutim, iz finansijskih razloga i ona je bila ograničena na premijeru i još nekoliko predstava. Rezultati su potvrdili našu pretpostavku da su tehničko i ekonomsko okruženje bitno uticali na nivo i dinamiku zastupljenosti muzike u analiziranom periodu.

Tabela 1 odražava i ostale promene okruženja o kojima smo već govorili: veća je tradicija predstava sa muzikom u Bitoljskom pozorištu (tokom 1950-ih, Šabačko pozorište imalo je 4.8% zastupljenosti muzike, a Bitoljsko 20.5%). Izgradnja novog objekta sa mnogo boljim tehničkim uslovima doprinela je i velikom skoku upotrebe muzike u Bitoljskom pozorištu sa 39% (1970-ih) na 82.8% (1980-ih). Zato i nije iznenađujuća dinamika upotrebe muzike u oba pozorišta prema godinama koje smo prikazali u Tabeli 1, u kojoj je uočljivo poklapanje broja predstava koje su praćene muzikom: 103 u Šabačkom pozorištu, nasuprot 113 u Bitoljskom pozorištu.

Veoma važan indikator za naše istraživanje je poklapanje repertoara. Zabeležili smo poklapanje za 50 predstava odigranih u oba pozorišta u istoj deceniji (Grafički prikaz 1). Očekivano, najčešća poklapanja se javljaju tokom 1950-ih i 1960-ih.

Koštana Borisava Stankovića prikazivana je u oba pozorišta tokom 1950-ih i 1960-ih. Stvaralaštvo Branislava Nušića bilo je redovno i istovremeno zastupljeno u oba pozorišta kroz tri decenije, od 1950-ih do 1970-ih, dok se *Sumnjivo lice*, *Narodni poslanik*, *Gospođa ministarka* i *Ožalošćena porodica* i dalje održavaju na repertoaru tokom 1980-ih i u 1990. godini. Izdvojili bismo i tekstove Branka Ćopića koji se javljaju u oba pozorišta 1950-ih godina (*Doživljaji Nikoletine Bursaća*) i 1960-ih (*Vuk Bubalo*). Predstava *Pečalbari* makedonskog pisca Antona Panova bila je postavljena i u Šabačkom pozorištu u 1950-im. U 1980-im i u 1990-oj godini samo su dve predstave bile postavljene u oba pozorišta iste godine: *Putujuće pozorište Šopalović* Ljubomira Simovića (postavljena 1986.) i *Profesionalac* Dušana Kovačevića (postavljena 1990.). Od ostalih autora čija dela su postavljena u oba pozorišta izdvojili bismo Molijera, Emanuela Roble(s)a, Irvina Šoa, Artura Milera, Karla Goldonija, Pitera

Grafički prikaz 1. Broj istih predstava postavljenih u oba pozorišta u istoj deceniji

Ustinova, Nikolaja Vasiljeviča Gogolja, Aleksandra Nikolajeviča Ostrovskog, Antona Pavloviča Čehova, Jovana Steriju Popovića, Miroslava Krležu, Stevana Sremca, Marina Držića, Oskara Daviča, Žaka Konfinoa, Živojina Žiku Gavrilovića itd.

Navedeni rezultati govore i o postupnoj dezintegraciji jugoslovenskog prostora, koja će se još više intenzivirati posle 1990. godine. Repertoarska politika odgovara i društvenim i političkim promenama koje prate SFRJ u ovom periodu od četiri decenije: najpre generalno od dominantnog sovjetskog modela, u kome se nalaze elementi proletkultovskog pristupa, do otvaranja pozorišta prema aktuelnim svetskim tokovima, što je vidljivo još u drugoj polovini 1960-ih; i na kraju u izboru različitog repertoara posle 1980-ih, sa tendencijom odgovora na specifikke i individualnost lokalnog okruženja.

Veoma indikativno je i upoređenje broja predstava sa autorskom muzikom, odnosno sa ilustracijom (uz dužnu napomenu o ograničenjima koje smo imali pri unošenju ovih podataka). I ova komponenta muzike za predstave određena je ekonomskim faktorima. Kao što smo rekli, korišćenje autorske muzike bilo je skupo za manja pozorišta, ne samo zbog plaćanja autora, nego i zbog potreba izvođačkih ansambala i troškova snimanja, odnosno studija. Veoma oskudni podaci o izvođačima muzike traže dopunsko istraživanje koje bi rekonstruisalo izvođački ansambl (prema snimku) i eventualno kroz sećanje savremenika i učesnika otkrilo prave izvođače.

U ovom slučaju ukupan broj predstava sa muzikom iz Tabele 1 podeľen je prema predstavama sa *autorskom muzikom* i sa *muzičkim ilustracijama* (Tabela 2).

Tabela 2. Frekvencije predstava sa autorskom muzikom i sa muzičkim ilustracijama

Decenije	Šabačko pozorište (N _♫ = 103)		Naroden teatar Bitola (N _♫ = 113)	
	Autorska	Ilustracija	Autorska	Ilustracija
1950-ih	2	2	2	13
1960-ih	8	9	2	20
1970-ih	21	23	5	18
1980-ih i 1990.	28	10	12	41
Ukupno	59	44	21	92

Prva uočljiva razlika odnosi se na ukupan broj predstava sa autorskom muzikom u Šabačkom pozorištu (59) i Bitoljskom pozorištu (21). Ova razlika je rezultat pre svega mnogo većeg broja kompozitora koji su stajali na raspolaganju teatrima u Srbiji, posebno onima iz Beograda. Ovo je očekivana razlika, jer prvi kompozitori sa fakultetskim diplomama u Makedoniji (uglavnom sa Muzičke akademije u Beogradu) javljaju se krajem 1950-ih i posebno početkom 1960-ih godina.

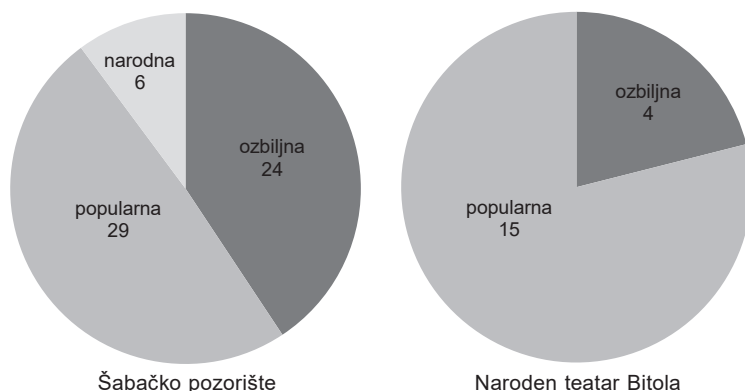
Ipak, kao što smo rekli, problem uvida u muziku za analizirane predstave koji bi rešio naše dileme da li je termin *muzika* korišćen i za autorsku muziku, utiče na krajnju distribuciju polja *muzička ilustracija*, posebno za Bitoljsko pozorište. Nažalost, odsustvo unificiranog pristupa po ovom pitanju dovodi do zamene autorske muzike sa ilustracijom. Imajući u vidu da se u našoj bazi podataka za Bitoljsko pozorište javljaju kompozitori u kategoriji muzičkog ilustratora, postoji velika verovatnoća da se radi o autorskoj muzici, što bi promenilo odnos predstava sa autorskom muzikom u pozorištima. U Prilozima 1 i 2 detaljno i paralelno smo prikazali kompozitore i ilustratore koji su bili angažovani u oba pozorišta.

Veoma bitno pitanje koje bi moglo da bude indikativno za naš teorijski problem, odnosno refleksiju društvenog i kulturnog okruženja u muzici za pozorišne predstave, svakako je žanrovska inklinacija. Stilističko/žanrovsko opredeljenje autora najdirektnije upućuje na kulturnu klimu perioda, sklonosti režisera i ostalog kreativnog pozorišnog tima, i svakako na interesovanje publike. Međutim, stilističko/žanrovsko opredeljenje određenog muzičkog proizvoda pripada kategoriji najtežih muzikoloških zadataka. U našem slučaju, kada nismo imali zvučni nosač sa muzičkim materijalom ili partituru, stilistička/žanrovska kategorizacija muzike je izvedena prema podacima o autorima i njihovom generalnom žanrovskom opredeljenju. Sa druge strane, upravo u pozorišnim predstavama, kompozitori dozvoljavaju sebi mnogo veću slobodu i često upotrebljavaju stilsko/žanrovsko područje u kojem se udaljavaju od svog generalnog opredeljenja. Uz to treba imati

u vidu i da su kompozitori, a još više ilustratori, dužni da prate stilističke/žanrovske karakteristike dramskog materijala i svakako zahteve režisera.

Sa ciljem da pojednostavimo proces kategorizacije (najbolja ilustracija su muzički sajтови od kojih neki imaju i po nekoliko stotina žanrova samo u popularnoj muzici) i posebno zbog velikog broja graničnih pozicija autora, preklapanja i multižanrovskog pristupa, mi smo grupisali autore u tri najopštije kategorije: ozbiljna muzika, popularna muzika i narodna muzika. Grafički prikaz 2 odražava dobijene rezultate u kojima se potvrđuje naša konstatacija o mnogo većem učešću kompozitora ozbiljne muzike u Šabačkom pozorištu, zbog blizine velikog kulturnog centra, Beograda.

Grafički prikaz 2. Predstave prema žanrovskoj orijentaciji kompozitora pozorišne muzike (za dve predstave NTB ne postoje podaci)

U Šapcu srećemo sledeće kompozitore ozbiljne muzike: Oskar Danon, Enriko Josif, Zoran Hristić, Isidora Žebeljan, Vartkes Baronijan, Vojislav Kostić i Budimir Gajić; odnosno popularne muzike: Kornelije Kovač, Jovan Adamov i Živan Gajić, koji je najzastupljeniji kao kompozitor. U Bitolju jedino je Kiril Makedonski pripadnik autora ozbiljne muzike; on komponuje od 1957. do 1961. Svi ostali autori, počev od 1970. do 1989. godine komponuju i izvode popularnu muziku (Dimitar Masevski, Slave Dimitrov, Kire Kostov, Kokan Dimuševski, Igor Džambazov, Enco Lesić).

Nažalost, za muzičku ilustraciju nismo mogli da izvršimo istu klasifikaciju, jer ime ilustratora može da bude orijentir, posebno ako je on kompozitor sa određenim žanrovskim opredeljenjem. Međutim, kod manje poznatih ilustratora nemamo nikakav reper, posebno kada se radi o potrebi da se izabere muzika prema zahtevu dela i režisera. Zato u sledećem razmatranju problema ovom pitanju pristupamo iz kvalitativne metodološke perspektive uz narativ i deskripciju pronađenog materijala.

U ovom smislu uočljivo je da se u Bitoljskom teatru javlja više poznatih kompozitora ozbiljne muzike u grupi muzičkih ilustratora. Tako, izme-

đu kompozitora ozbiljne muzike koji su pripremali *zvučnu kulisu*, *muzičku obradu* ili *izbor muzike* su Vlastimir Nikolovski, Kiril Makedonski, Mihajlo Nikolovski, Gligor Smokvarski i Risto Avramovski. Kao muzički saradnici zastupljeni su i kompozitori i izvođači popularne muzike, na primer Nikola Avtovski, Petar Sidovski, Slave Dimitrov i bend Leb i sol. Veoma često javlja se i Andrej Beljan koji je radio kao tonski saradnik i muzički ilustrator Makedonske radio televizije: muzički je ilustrirao predstave *Omer i Merima*, M. Belovića i S. Pešića, 1974; *Sud Koleta Čašula*, 1978; i *Zalez nad ezerskata zemja*, Tome Arsovsog, 1980. Tonska snimateljka Milka Gerasimova ozvučila je predstave Čekor do esenta Tome Arsovsog, 1969.; *Andromaha* Žana Rasina, 1975.; i *Mladi sinovi* Vasila Iljoskog, 1977. Ljupčo Konstantinov, koji je poznat kao kompozitor filmske i pozorišne muzike, javlja se i kao muzički saradnik. Najzastupljenije ime počev od 1980. je Hristo Bojadžiev koji je bio zaposlen kao ton majstor u Bitoljskom pozorištu. Izbor muzike su pravili i režiseri, kao na primer Vladimir Milčin u 1987. za predstavu *Kalugjerički tišini* Slobodana Šnajdera, ili *Long Plej* Gorana Stefanovskog u 1990. godini. Poznati pijanista Ladislav Palfi je 1968. godine ilustrirao dramu *Okrvaven kamen* Vasila Iljoskog.

Godine 1963. režiser Dimitar Hristov je postavio veoma popularno delo *Dama s kamelijama* Aleksandra Dime Sina, koristeći muziku Đuzepe Verdija. Klavirska i koreografska interpretacija bila je dodeljena Milici i Ljupču Šperovikj.

Interesantan primer je i predstava *Da se smeeš ne e grev* grupe autora (V. Bulatović, Ž. Živulović, M. Poposki, M. Kolar, B. Oljača, Novaković i J. Menart) u režiji Dimitra Hristova postavljena 1965. U predstavi su nastupali učenici Srednje fiskulturne škole kao i vokalni interpretatori S. Ilievski i V. Ilieva, a pod naslovom *muzička improvizacija* javlja se poznata makedonska pijanistica Jasminka Čakar.

Pojava grupe narodnih igara iz omladinskog kulturno-umetničkog društva „Moša Pijade“ iz Bitolja u predstavi *Antica* autora Riste Krlea koju je režirao Dimče Stefanovski 1967. godine, takođe upućuje na folklorno (narodno) žanrovsko opredeljenje.

Angažman Olge Milosavljeve kao koreografkinje za predstavu Čorbadži Teodos Vasila Iljoskog u postavi Aca Stefanovskog 1979, otvara novu stranu u širenju autorskog tima. Poznavajući koreografije Milosavljeve, koja je bila i primabalerina Baleta Makedonskog Narodnog Teatra, možemo da pretpostavimo da je ona pripremila stilizovanu obradu makedonskog folklora kroz leksiku klasičnog baleta.

Godine 1988. u postavi Koleta Angelovskog pojavljuje se predstava *Kabare škembare* od grupe autora, gde ponovo gostuju profesionalni muzičari koji pripadaju klasičnom žanru, kao specijalni gosti: Milica Šperovikj, Kiril Ribarski i Cvetan Stojanovski. I u ovom slučaju, poznajući režiserski pristup

Angelovskog, možemo da pretpostavimo da je urađena određena sinteza klasičnog i popularnog pristupa, odnosno izbora dela iz najpopularnijeg repertoara klasične muzike.

Razmatrajući muzičku ilustraciju u Šabačkom pozorištu nailazimo na manju listu ilustratora: Hreljan Ilić, Živan Gajić, Slobodan Popović, Franc Kan, Darinka Knežević, Dragi Petković, Mileta Sajić, Josip Mezei, Stojić Mašić, Zvonimir Jovčić, Darinka Ristović i Ivica Penčić. Ime Živana Gajića je i ovde najzastupljenije, i kao saradnika i korepetitora.

U Šabačkom pozorištu bismo izdvojili ime Hreljana Ilića koji je bio zaposlen kao glumac, ali je pisao i popularnu muziku. U predstavi *Mušica* Anđela Beolka u režiji Strahinje Rodića iz 1966. nastupao je sa gitarom. Godine 1960. napravio je muzičku obradu za predstavu *Zulumčar*, a u 1968. ozvučio je predstavu *Podvala* Milovana Glišića. U ovoj predstavi glumio je znameniti dirigent Branko Đurković koji je pevao narodnu pesmu „Valjevska podvala“.

Poseban problem kategorizacije u našem slučaju je pojava *muzičkog teatra*. Tako je 1951. godine na sceni Bitoljskog pozorišta postavljeno delo *Mamzel Nituš* H. Melaka i A. Milanda i kompozitora operete Florimona Hervea. O ovom izvođenju postoje samo podaci da je dirigovao V. Putnik. Sledeće godine je postavljena druga opereta *Tri devojčice* (Das Dreimäderlhaus) Vilnera i Rajharta. Ovo delo koristi pastiš Šubertove muzike, odnosno nemački lid. Postoje podaci da je Orkestrom bitoljskog garnizona dirigovao Lj. Avramović. Režiser obe predstave bio je glumac Predrag Dišljenković.

U nedostatku podataka posebno o izvođačima, da li su pevali glumci ili su bili angažovani profesionalni pevači ostaje nejasno da li je Bitoljsko pozorište imalo dovoljan muzički i profesionalni kapacitet da odgovori zahtevima ovih opereta, ili je izvođenje bilo više svedeno na pratnju dramske radnje kroz tekst i pevanje. U jednoj od jubilarnih monografija zabeleženo je da su ove predstave prva ostvarenja muzičkog teatra u Makedoniji koja su realizovana na makedonskom jeziku⁵⁰.

Liberalizacija jugoslovenskog muzičkog kulturnog prostora, proces koji počinje u drugoj polovini 1960-ih i dobija na intenzitetu tokom 1970-ih, da bi se potpuno žanrovski izjednačio tokom 1980-ih vidljiva je i u muzici za predstave oba pozorišta. Žanrovska pripadnost autora (od 1970-ih) počinje da se okreće prema popularnim žanrovima, čime se menja generalni odnos vrednosne hijerarhije u muzičkoj kulturi. Prema socijalističkim modelima, ozbiljna muzika bila je tretirana kao umetnost na višem vrednosnom nivou i takav stav postojao je u celom ovom periodu, što se direktno odražavalo i u pravilnicima o raspodeli autorskih prava za koja je bio odgovoran Savez kompozitora Jugoslavije. Zato i u ovom smislu muzika za predstave nagoveštava jednu novu sliku angažovanja kompozitora. Pošto muzika za predstave

⁵⁰ I. IVANOVSKI: *60 godini Narodni teatar Bitola...*, str. 109.

nije bila zaštićena u okviru malih prava koja je štitiio Savez kompozitora Jugoslavije i u čijim su organima dominantno bili kompozitori ozbiljne muzike, muzički autori su direktno zaključivali ugovore sa pozorištem. Na taj način bila je isključena žanrovska diskriminacija koja je postojala u Savezu kompozitora Jugoslavije.

Na osnovu izloženih empirijskih podataka i komentara možemo da zaključimo da je muzika za predstave jedan veoma važan indikator kretanja u društvenom i kulturnom prostoru SFRJ u razmatranom periodu. U ovom smislu postoji evidentni paralelizam u delovanju pozorišta u Bitolju i Šapcu na svim planovima: u prosečnom broju predstava, u repertoarskoj politici, u prisutnosti muzike odnosno angažovanih autora i ilustratora i na stilsko-žanrovskom planu. Saglasno tome, možemo zaključiti da je postojao određeni nivo integrisanosti kulturnog prostora, da su izmene u repertoaru i korišćenju muzike odražavale društvene, političke i kulturne promene koje prate SFRJ u ovom periodu, a posebno u demokratizaciji i otvaranju prema zapadnim kulturnim tokovima.

Literatura

- Arhiv Srbije [Архив Србије, МУД, Ф-VII. №1. 1841].
- БИТОЛА [БИТОЛА]: *Bitola, včera, denes i utre, foto-monografija* [Битола, вчера, денес и утре, фото-монографија]. Скопје, Наша книга, 1969.
- Enciklopedija Jugoslavije*. Sv. 8. Zagreb 1971.
- Grad Šabac: *Istorija grada. „Grad Šabac“*, pristupljeno 4.01.2019. <http://sabac.rs/o-sapcu/istorija-grada.html>
- HRISTOV D. [ХРИСТОВ Д.]: *20 godini Naroden teatar – Bitola 1944–1964* [20 години Народен театар – Битола 1944–1964]. Bitola, Naroden teatar, 1964.
- HRISTOV D.: *Razvitokot na teatarskiot život vo Bitola od 1897–1944* [Развитокот на театарскиот живот во Битола од 1897–1944]. U: *60 godini Naroden teatar Bitola*. I. IVANOVSKI. Bitola, Naroden teatar, 2004.
- IVANOVSKI I. [ИВАНОВСКИ И.]: *(40 godini) Naroden teatar Bitola 1944–1984* [(40 години) Народен театар Битола 1944–1984]. Bitola, Naroden teatar, 1984.
- IVANOVSKI I.: *60 godini Naroden teatar Bitola* [60 години Народен театар Битола]. Bitola, Naroden teatar, 2004.
- JORDANOSKA T.: *The Shift in the Idioms of Macedonian Music Culture during the Balkan Wars and World War I*. U: *Proi svjetski rat (1914.–1918.) i glazba – skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji / The Great War (1914–1918) and music – compositional strategies, performing practices, and social impacts, (Serija Muzikološki zbornici / Series Musicological proceedings, br. 21)*. Ur. S. TUKSAR, M. JURIC JANJIK. Zagreb 2019, str. 113–136.
- КАЧЕВА А., HRISTOVA S., GJORGJIOVSKA T. [КАЧЕВА А., ХРИСТОВА С., ЃОРЃИОВСКА Т.]: *Životot vo Skorpe 1918–1941* [Животот во Скопје 1918–1941]. Скопје, Музеј на Grad Скопје, 2002.

- KARAJIĆ Z. [КАРАЈИЋ З.] (ur.): *Šabačko pozorište u jubilejima*. Spomenica 1806, 1906, 2006 [Шабачко позориште у јубилејима, Споменица 1806, 1906, 2006], fot. Dragan Petrović. Šabac, Šabačko pozorište, 2006.
- LJAKOVSKA A. [ЉАКОВСКА А.] (ur.): *55 godini Naroden teatar Bitola* [55 години Народен театар Битола]. Bitola, Naroden teatar, 1999.
- LJAKOVSKA A., GJORGJEVSKI L. [ЉАКОВСКА, А., ЃОРЃИЈЕВСКИ, Љ.] (ur.): *50 godini Naroden teatar – Bitola* [50 години Народен театар – Битола]. Bitola, Naroden teatar, 1994.
- MARKOVIĆ O. [МАРКОВИЋ О.] (ur.): *150 godina pozorišta u Šancu, 1840–1990* [150 година позоришта у Шанцу, 1840–1990]. Šabac, Narodno pozorište „Ljubiša Jovanović“, Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 1990.
- MILOŠEVIĆ A. [МИЛОШЕВИЋ А.]: *Putujuća pozorišta u Srbiji od druge polovine XIX veka do 1945.* [Путујућа позоришта у Србији од друге половине XIX века до 1945.]. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2014.
- Naroden teatar Bitola [Народен театар Битола]. *(45 godini) Naroden teatar Bitola 1944–1989* [(45 години) Народен театар Битола 1944–1989]. Bitola, Naroden teatar, 1989.
- Naroden teatar Bitola. *65 godini Naroden teatar Bitola (2004–2009)* [65 години Народен театар Битола (2004–2009)]. Bitola, Naroden teatar, 2009.
- RTS: *Sećanje na Jevrema i šabačko „zlatno doba“*, „Radio-televizija Srbije“, 15.02.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/srbija-danas/2210857/secanje-na-jevrema-i-sabacko-zlatno-doba.html> [Pristup: 4.01.2019]
- STEFANOVIĆ R. [СТЕФАНОВИЋ Р.]: *Od Heraklea do Naroden teatar Bitola* [Од Хераклеа до Народен театар Битола], letopis Angelina Ljakovska. Bitola, Naroden teatar, 1994.
- STOJKOVIĆ B.S. [СТОЈКОВИЋ Б.С.]: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera) 2.* [Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера) 2]. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2013.
- STOJKOVIĆ B.S.: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera) 3.* Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2016.
- STOJKOVIĆ B.S.: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera) 4.* Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2017.
- Šabačko pozorište: *O pozorištu. „Šabačko pozorište“*, http://www.sabackopozoriste.rs/o_pozoristu.php?strana=o_pozoristu&pismo=lat [Pristup: 4.01.2019]
- ŠUMAREVIĆ S. [ШУМАРЕВИЋ С.]: *Pozorište kod Srba* [Позориште код Срба]. Beograd, Luča, biblioteka Zadruga profesorskog društva, 1939.
- VUJIĆ J. [ВУЈИЋ Ј.]: *Putešestviје po Srbiji* [Путешествије по Србији]. Beograd, Srpska književna zadruga, 1902.

Prilog 1

Kompozitori prema decenijama i predstavama

Decenija	Kompozitor: <i>Predstava</i> i autor	
	Šabačko pozorište	Naroden teatar Bitola
1950tih	Ljubisav Marković: <i>Ljubovnici</i> Ne- poznati dubrovački pisac 16v Oskar Danon: <i>Fuente Ovehuna</i> Lope de Vega	Kiril Makedonski: <i>Na svoeto telo gos- podar</i> Slavko Kolar i <i>Ivaca</i> Stefan Talevski
1960tih	Veljko Marić: <i>Romanov i Đulijeta</i> Piter Ustinov i <i>Škola za žene</i> Mo- lijer Hreljan Ilić: <i>Veseli snovi</i> Sergej Mi- halkov i <i>Hrabri mali krojač</i> Verner Špigel Dušan Mitrović: <i>Kapetan Džon Pi- plfoks</i> Dušan Radović Zoran Hristić: <i>Budilnik</i> Vlada Bula- tović Baronijan Vartkes: <i>Zločin i kazna</i> Fj- odor Mihajlovič Dostojevski Vojislav Kostić: <i>Tri para hozntregera</i> Bran Crnčević	Kiril Makedonski: <i>Ne sme nie angeli</i> Sem i Bela Spevak i <i>Koga e ženata</i> <i>nema</i> nepoznat francuski pisatel
1970tih	Franjo Petrušić: <i>Znate li mlečni put</i> Karl Vitlinger Radimir Petrović: <i>Na ledima ježa</i> Stevan Jakovljević, Miodrag i Sve- tolik Nikačević Enriko Josif: <i>Vuk</i> Ivan Studen Vartkes Baronijan: <i>Odeljenje za rak</i> Aleksandar Solženjicin, Gradimir Mirković Vojkan Borisavljević: <i>Poslednji Mak- sim</i> Gorki Branko Kovačević: <i>Patka iz vrta kra- lja Gustava</i> Zoran Popović Vlada Kovačević: <i>Ti si to</i> Slobodan Stojanović i <i>Ateriranje bele brade</i> Dragiša Penjin Jovan Adamov: <i>Kameni kurir</i> Dragi- ša Penjin i <i>Propozicije</i> Vlada Sto- jiljković	Dimitar Masevski: <i>Otelo</i> Vilijam Šekspir i <i>Čuk, Čuk, Stojaniče</i> Oli- vera Nikolova, spored Marko Ce- penkov V. Borisavljević: <i>Senkata na Gospodri- not</i> Vip Aad Greidanus Ljupčo Konstantinov: <i>Kvo vadis/</i> <i>Analfabet, Muva, Kirija</i> Branislav Nušić i <i>Majkata hrabrost</i> Bertold Brecht

Vojislav Kostić: *Jelena Četković Aleksandar Popović i Sluge Ivan Cankar*

Živan Gajić: *Nekad (Muva, analfabeta) i Uvek (Kijavica, dugme, miš) Brislav Nušić, Ženidba i udadba Jovan Sterija Popović, Delije na Bihaću Branko Ćopić, Gimnastika sa dva cvancika Milovan Glišić, Legenda o kapetanu Mihailo Renovčević i Mehana bez sovedoka Dušan Kovačević*

Budimir Gajić: *Izvidnik nade Vladimir Jovičić i Lisopoljci Dragan Simić*

Jovan Jovičić: *Ženidba Nikolaj Vasiljevič Gogolj*

1980tih

Budimir Gajić: *Klopka za mačora Dragiša Penjin, Robije Oskar Davičo i Kralj i njegov sluga Milovan Vitezović*

Živan Gajić: *Prošlog leta u Čulimsku Aleksandar Valentinovič Vampirov, Tito u životu-život o Titu Vukan Jovanović, Crvenkapa Vladimir Nazor, Novogodišnja dečja predstava Vladimir Nazor, Dragiša Penjin, Dva muškarca pod krevetom Fjodor Mihailovič Dostojevski, Slobodareč nad svim rečima Vukan Jovanović, Devojčica sa šibicom Hans Kristijan Andersen, Probudi se Kato Milan Grgić, Novogodišnji bal – predstava za decu Ivan Tomašević i Partizansko poselo recital*

Zoran Miletić: *Smrtonosna motoristika Aleksandar Popović*

Zoran Hristić: *Olovka piše srcem Jovanka-Vanja Rupnik, Budimir Nešić*

Dušan Mitrović i Živan Gajić: *Lepotica i zver František Hrubin*

Ivica Penčić: *Pivara Božidar Zečević, Putujuće pozorište Šopalović*

Lj. Trifunovski: *Zalez nad ezerskata zemja Tome Arsovski*

Slave Dimitrov: *Babambitolski patrdii Mile Poposki i Nokj sproti Vodici Vilijam Šekspir*

D. Soldatović i Lj. Ristovski: *Pirej Petre M. Andreevski*

Dimitar Masevski: *Učilište za klovnovi F.K. Vakter i Kabare škembare Vančo Polazarevski; i tekstovi od Lj. Siljanovski, I. Karadak i A. Rusi*

Kire Kostov: *Pubertetlii i fosili Ljubica Ostojčić*

Enco Lesić: *Neron čustvitelniot Janis Gudelis*

Ljupčo Konstantinov: *Salon Bums Tomislav Osmanli*

Igor Džambazov: *Reklamna bajka Rusomir Bogdanovski*

Kokan Dimuševski: *Rodnokrajci (spored romanot Kanadski fragmenti) Kole Čašule i Istočen divan Dževad Karahasan*

Ljubomir Simović, Čudo u „Šarganu“ Ljubomir Simović, Lulu Frank Vedekind, Šumsko snegovanje kolektivna predstava, *Pesma* Oskar Davičo i *Čudne stvari* Dušan Radović

Kornelije Kovač: *Ana Rudi* Šeligo
Enco Lesić: *Zidanje Skadra* Zorica Simović

1990. Isidora Žebeljan: *Profesionalac* Dušan Kovačević
Ivica Penčić: *Largo desolato* Vaclav Havel i *Sneško* Belić na karnevalu
Krsto Stanišev

Prilog 2

Muzički ilustratori prema decenijama i predstavama

Decenija	Ilustrator: Predstava i autor	
	Šabačko pozorište	Naroden teatar Bitola
1950tih	M. obrada – Franc Kan i Hreljan Ilić: <i>Dnevnik Ane Frank</i> F. Gudrič i A. Heket Muziku odabrao Mileta Sajić: <i>Porođica</i> Blo Ljubinka Bobić	(F. Herve): <i>Mamzel Nituš</i> Anri Melak i Alber Miland Vasil Pop Dučev (muzika): <i>Makedonska kroava svadba</i> Vojdan Černodrinski Žika Osmanli (izbor na muzika): <i>Igra na ljubovta i slučajot</i> Pjer de Marivo Borivoje Simić (muzika): <i>Naslednik (Koreni)</i> D. Kosić Vlastimir Nikolovski (muzičko ispolnuvanje): <i>Lugje</i> V. Subotić K. Sotirovski i Kiril Makedonski (muzika): <i>Vejka na vetrot</i> Kole Čašule Kiril Makedonski (muzičko oformuvanje): <i>Pat okolu svetot</i> Branišlav Nušić Kiril Makedonski (muzika): <i>Voobrazen bolen</i> Žan Batist Molier Nikola Avtovski (muzičko oformuvanje): <i>Kula vavilonska</i> D. Roksandić

-
- 1960tih
- Fric Kan, Slobodan Popović, Hreljan Ilić: *Naš predsednik se ženi* Draško Šaljčić
- M. obrada Hreljan Ilić: *Zulumčar* Svetozar Čorović
- Hreljan Ilić: *Koštana* Borisav Stanković i *Mandat* Nikolaj Robertović Erdman
- Hreljan Ilić, dirigent Branko Đurković: *Podvala* Milovan Glišić
- pesme pripremio Hreljan Ilić: *Zona* Zamfirova Stevan Sremac
- izbor muzike Darinka Knežević: *Mrak na vrhu stepenica* Viliam Indž
- izbor muzike Dragi Petković: *Kad je žena nema* Nepoznati francuski autor 16v
- Živan Gajić: *Mačvoanka (Prezimenjakovići)* Boris Kovač
- Lj. Avramovikj – dirigent; Orkestar na bitolskiot garnizon: *Trite devojčinja* A.M. Vilner i H. Rajhart
- Milan Spiridonov – dirigent; Orkestar na bitolskiot garnizon; Miroslav Kopachkov – pijano: *Na krajot na patot* Marijan Matković
- (Jovan Pašti; igrate gi ispolnuvaat M. Vangelova, A. Karapec i artisti) Pavle Klišmanić – dirigent; Orkestar na bitolskiot garnizon: *Cigani* Aleksandar S. Puškin
- (Jovan Pašti i Hr. Veljanova; Balletot vo piesata go ispolnuvaat učesnici od osmoletkata „Kiril i Metodi“): Čudotvoren cvet obnovil Vojmil Rabadan, R. Begović i M. Marjanović
-
- Kiril Makedonski (muzička obrabotka): *Dubrovnički gjavolštilak – Pjerin* Vojmil Rabadan
- Kiril Makedonski (muzika): *Medea* Džeferson Robinson
- Mihajlo Nikolovski (muzika): *Reka bez bregovi* I. Ivanji, *Mrtov vo devet* Džek Papluel, *Hajdi Johana Špiri, Razbojnici* Fridrih Šiler, *Ubavicata i dzverot* Nikola Stjuart Grej i *Kekec i Mojca* Josip Vandot
- D. Mitrovic (muzika), Kiril Makedonski (muzički sorabotnik): *Ubavicata i dzverot* Nikola Stjuart Grej
- G. Smokvarski i Mihajlo Nikolovski (muzika): *Južen veter* Kata Misirkova-Rumenova
- G. Verdi (muzika): *Damata so kamelii* Aleksandar Dima – sin
- Gj. Zdravev (izbor na muzika): *Sevilski ot berber* Bomarše
- Ladislav Palfi (muzika): *Okrovaven kamen* Vasil Iljoski
- Bl. Bagevski (muzički sorabotnik): *Koštana* Borisav Stanković

- Milka Gerasimova (muzički aranžman): *Čekor do esenta* Tome Arsovski
 (koreografski reshenija: D. Hristov i B. Robev, kaubojskite igri gi igraat členovite na mladinskata scena): *Kopnež po brestovite* Judžin O'Nil
 (svirači): *Begalka* Vasil Iljoski
 (A. Vangelov; nastapuvaat učenci na Srednoto fiskulturno učilište vo Bitola) vokalni interpretatori: S. Ilievski i V. Ilieva, muzička improvizacija: Jasminka Čakar: *Da se smeeš ne e grev* V. Bulatović, Ž. Živulović, M. Poposki, M. Kolar, B. Oljača, Novaković i J. Menart
 (Slobodanka Zdravkova; baletska grupa pri učilišteto „Stiv Naumov“): *Bajka na carot i ovčarot* Boško Trifunović
 (Igrite gi izveduvaat igraornata grupa na mladinskoto kulturno-umetničko društvo „Moša Pijade“ – Bitola): *Antica* Risto Krle
-
- 1970tih K. Baranović i V. Marić: *Dundo Maroje* Marin Držić
 Živan Gajić: *Vinetu* Karl Maj, Dr Branislav Nušić, *Sunčeve pege* Radoslav Pavelkić, *Gospođa ministarka* Branislav Nušić, *Hamlet u selu Mrduša donja, općina Blatuša* Ivo Brešan, *Pрут i čokolada* Boško Trifunović, *Pop Ćira i pop Spira* Stevan Sremac, *Đido* Janko Veselinović, Dragomir Brzak, *Proleterska* Vladimir Jovičić, *Osma ofanziva* Branko Ćopić, *Bez krivice krivi* Aleksandar Nikolajević Ostrovski, *Jelena Ćetković* Aleksandar Popović, *Vetar nad Srbijom* Laza Lazarević, *Vlast* Branislav Nušić, Mile Stanković, *Koštana* Borisav Stanković, *Protekcija* Branislav Nušić i *Glava nije tikva* Dragiša Penjin
-
- Bl. Bagevski (muzička ilustracija): *Koga site maži bi...* Felisjen Marso
 Bl. Bagevski (muzički sorabotnik): *Somnitelno lice* Branislav Nušić
 Vitomir Pavlovski (muzika): *Krvavi svadbi* Federiko Garsija Lorca
 Petar Sidovski (muzika): *Dundo Maroe* Marin Držić (prerabotka M. Fotez)
 P. Sidovski (izbor na pesnite): *Vreme za peenje* Petre M. Andreevski
 Petar Sidovski (muzička sorabotka): *Senkata na Gospodinot Vip* Aad Grejdanus
 Petar Sidovski (muzička ilustracija): *Učenikot na gjavolot* Bernard Šo
 P. Stojkovski (muzikata ja prilagodi): *Hamlet od Dolno Gaštani* Ivo Brešan
 Andrej Beljan (muzička ilustracija): *Omer i Merima* M. Belović i S. Pešić i *Sud Kole Čašule*

- Josip Mezei i Živan Gajić: *Varijacije*
 Jovan Sterija Popović
 korepetitor Živan Gajić: *Poslednji*
 Maksim Gorki, *Ti si to Slobodan*
 Stojanović i *Lisopoljci* Dragan Si-
 mić
 saradnik Živan Gajić: *Ateriranje bele*
brade Dragiša Penjin
 Stojic Mašić: *Darinka iz Rajkovca* Ste-
 van Pešić
 Zvonimir Jovčić: *Zabavna muzika*
 Žan Anuj, *Kafana u luci* Miodrag
 Ilić i *Šuma* Aleksandar Nikolajev-
 vič Ostrovski
 Josip Mezei: *Priče o drugu Titu* Sve-
 tozar Rapajić, Zvonko Štraubrin-
 ger
- D. Mitrović (izbor na muzika): *Pipi*
dolgiot čorap Astrid Lindgren
 i *Golemiot volšebnik* A. Fraibaum
 J. Hristovski (muzika): *Makedonska*
krvava svadba Vojdan Černodrin-
 ski
 Milka Gerasimova (muzika): *Andro-*
maha Žan Rasin
 Milka Gerasimova (muzička ilu-
 stracija): *Mladi sinovi* Vasil Iljoski
 Risto Avramovski (muzički sora-
 botnik): *Izgubenoto pismo* Jon Luka
 Karadžale
 songovi: Slave Dimitrov: *Agame-*
mnon – Elektra Eshil – Sofokle
 M. Tasevska (izbor na muzika): *Se-*
zona na šampionite Dž. Miler
 (Olga Milosavljeva – koreografija):
Čorbadži Teodos Vasil Iljoski

(produžetak)

Decenija	Ilustrator: Predstava i autor	
	Šabačko pozorište	Naroden teatar Bitola
1980tih	<p>Živan Gajić: <i>Doživljaji Nikolettine</i> <i>Bursaća</i> Branko Čopić, <i>Raskršće</i> Dragan Tomić, <i>Usrećitelji</i> Radivoje Lola Đukić i <i>Sabirni centar</i> Dušan Kovačević korepetitor Živan Gajić: <i>Robije</i> Oskar Davičo Alek Rodić: <i>Ko se boji Virdžinije</i> Vulf Edvard Olbi Zvonimir Jovčić: <i>Hotel "Slobodan</i> <i>promet"</i> Žorž Fejdo i <i>Kola mudro-</i> <i>sti-đvoja ludosti</i> Aleksandar Niko- lajevič Ostrovski Darinka Ristović: <i>Srpski rulet</i> Alek- sandar Đaja Ivica Penčić: <i>Novogodišnji san</i> Ivan Tomašević</p>	<p>Andrej Beljan (zvučna kulisa): <i>Zalez</i> <i>nad ezerskata zemja</i> Tome Arsovski D. Mitrović i Lj. Trifunovski (muzič- ka ilustracija): <i>Ubavicata i dzverot</i> Nikola Stjuart Grej D. Mitrović (muzika): <i>Džinot falbad-</i> <i>žija</i> M. Stanisavljević Lj. Milošević (izbor na muzika): <i>Pre-</i> <i>nočjište</i> S. Stojanović Hristo Bojadžiev (muzička ilustraci- ja): <i>Maratoncite go trčaat počesniot</i> <i>krug</i> Dušan Kovačević, Peš S. Mro- žek, <i>Natemago na Filozofskiot fakul-</i> <i>tet</i> Ivo Brešan, <i>Ubiška</i> V. Mančev, <i>Jugoslovenska antiteza</i> Jordan Plev- neš, <i>Policajci</i> S. Mrožek, <i>Magna kar-</i> <i>ta</i> M. Rosi, <i>Sobir na ptici</i> U. Atar, <i>Patuvački teatar Šopalović</i> Lj. Simo- vić, <i>Grešniot Zaharija</i> V. Kostov</p>

- i *Višnovata gradina* Anton Čehov
 Hristo Bojadžiev (izbor na muzi-
 ka): *Balkanski špion* Dušan Kova-
 čević, *Son na letnata nokj* Vilijam
 Šekspir, *Naroden pratenik* Brani-
 slav Nušić, *Malogragjanska svadba*
 Bertold Breht, *Hamlet* Vilijam Šek-
 spir i *Na trite večeri* M. Stefanović
 Hristo Bojadžiev (izbor na muzika);
 Lj. Trufinovski (muzički sorabot-
 nik): *Crna Bogomil* Gjuzel
 Hristo Bojadžiev (muzička ilustraci-
 ja); Lj. Trifunovski (muzički kon-
 sultant): *Svadba* R. Šeligo
 Hristo Bojadžiev (muzički sorabot-
 nik): *Let vo mesto* Goran Stefanov-
 ski
 Ljupčo Konstantinov (muzika): *Mo-
 jot tatko socijalistički kulak* T. Par-
 tlijič, *Gjavoštinite na Skapen* Žan
 Batist Molier i *Tri masketari* Alek-
 sandar Dima
 Leb i sol (muzika): *Skakulci* Petre
 M. Andreevski
 Gj. Gjorgiev (muzički sorabotnik):
Patentalie i Tentelina Rusomir Bog-
 danovski
 P. Stojkovski (muzički numeri): *Ha-
 mlet od Dolno Gaštani* Ivo Brešan
 Vladimir Milčin (izbor na muzika):
Kalugjerički tišini Slobodan Šnaj-
 der
 Gj. Gjeorgievski (muzički sorabot-
 nik); Hristo Bojadžiev (muzička
 ilustracija): *Makedonska krvava*
svadba Vojdan Černodrinski
 (učestvuva balet grupa pri Disko
 klub vo Bitola): *Večno studenti* Zo-
 ran Đorđević
 muzičari: D. Sardžovski, J. Novev-
 ski, T. Nojašić, Dž. Mehmedov,
 Z. Mickovski, B. Ristevski: *Sveče-
 na večera vo pogrebnoto pretprijatie*
 Ivo Brešan

		(K. Jocić – scenski dviženja; muzika na scenografija: „Imitacija na životot“; učestvuvaat i gimnastičari na STV „Partizan“): <i>Crna dupka</i> Goran Stefanovski
1990.	Ivica Penčić: Ožaloščena porodica Branislav Nušić	Hristo Bojadžiev (izbor na muzika): <i>Profesionalec</i> Dušan Kovačević, <i>Šest likovi go baraat avtorot</i> Luigi Pirandelo, <i>Maala</i> R. Pavlović, <i>Naroden pratenik</i> Branislav Nušić i <i>Gospogja ministerka</i> Branislav Nušić Hristo Bojadžiev i Vladimir Milčín (izbor na muzika): <i>Long Plej</i> Goran Stefanovski

---